

ANLAMIN DİJİTALLEŞTİRİLMESİ: YAPAY ZEKANIN BEŞERİ BİLİMLERDEKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ ROLÜ

THE DIGITALIZATION OF MEANING: THE TRANSFORMATIVE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE HUMANITIES

DOI: 10.69878/deuefad.1701097

Musab Talha AKPINAR

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

mtakpinar@aybu.edu.tr

[0000-0003-4651-7788](tel:0000-0003-4651-7788)

ÖZ

Bu çalışma, yapay zekanın (YZ) beşeri bilimlerdeki epistemolojik dönüşümünü disiplinler arası bir perspektifle ele almaktadır. Edebiyat, tarih, din ve felsefe gibi temel beşeri disiplinler, YZ teknolojilerinin gelişimiyle birlikte yalnızca araştırma teknikleri bakımından değil, anlam üretim süreçleri açısından da önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Çalışma, bu dönüşümü hermeneutik, fenomenolojik ve posthümanist teorik yaklaşımlar ekseninde tartışmakta; YZ'nin bilgi üretimi, metin yorumu, etik ve öznellik konularındaki etkisini sorgulamaktadır. Eleştirel inceleme ve içerik analizi yöntemleriyle yapılandırılan bu araştırma, YZ'nin geleneksel epistemolojik yapılarla girdiği gerilimi ve bu gerilimden doğan yeni bilgi rejimlerini analiz etmektedir. Sonuçlar, YZ'nin tamamlayıcı fakat ikame edici olmayan bir rol oynadığını, beşeri yorumlama biçimlerinin yerini alamasa da onları dönüştürdüğünü göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: *Yapay Zeka, Beşeri Bilimler, Hermeneutik, Fenomenoloji, Posthümanizm, Anlam Üretimi, Epistemoloji*

ABSTRACT

This study explores the epistemological transformation induced by artificial intelligence (AI) within the humanities from an interdisciplinary perspective. Core disciplines such as literature, history, religion, and philosophy have undergone significant changes not only in terms of research methods but also in meaning-making processes, driven by the advancement of AI technologies. The paper engages with these transformations through the theoretical lenses of hermeneutics, phenomenology, and posthumanism, critically examining the role of AI in knowledge production, text interpretation, ethics, and subjectivity. Structured through critical review and content analysis, the research investigates the epistemic tensions arising from AI's interaction with traditional interpretative frameworks. Findings indicate that AI functions as a complementary, though not substitutive, actor in the humanities - transforming, rather than replacing, human-centered approaches to meaning.

Keywords: *Artificial Intelligence, Humanities, Hermeneutics, Phenomenology, Posthumanism, Meaning-Making, Epistemology.*

Gönderildiği Tarih: 15.04.2025

Kabul Edildiği Tarih: 16.05.2025

Date Submitted: 15.04.2025

Date Accepted: 16.05.2025

GİRİŞ

Bilgi ve anlam üretiminin tarih boyunca geçirdiği dönüşümler, her dönemin teknoloji ve epistemolojik yaklaşımları ile şekillenmiştir. Antik çağlardan günümüze uzanan süreçte bilgi üretimi, insan zihninin kapasiteleriyle sınırlıdır ve yazının icadı, matbaanın keşfi gibi kritik gelişmelerle önemli dönüşümler geçirmiştir. Antik Yunan'da felsefenin doğuşu, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin bilgi teorileri üzerine yaptığı çalışmalarla bilgi üretiminin metodolojik temellerini oluşturdu (Çebi, 2011). Özellikle batı Dünyasında orta çağ boyunca dini metinlerin yorumlanması, skolastik geleneğin egemenliği altına girdi ve bilgi üretimi büyük ölçüde kutsal metinlerin otoritesine bağlı kaldı. Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde bilgi, deney ve gözlem temelli bilimsel yöntemlerle desteklendi ve insan aklının merkezde olduğu yeni bir epistemolojik çerçeve oluşturuldu (Daston, 2017).

Diğer taraftan bilgisayarların ortaya çıkışı, 20. yüzyıl ortalarında başladı ve bilginin işlenmesi, depolanması ve aktarılmasında devrim yarattı. 1950'lerde Alan Turing'in hesaplanabilirlik teorisi ve Turing Testi ile yapay zeka kavramı şekillendi (Muggleton, 2014). 1960'larda ve 70'lerde bilgisayarların veri işleme kapasitesi arttıkça, yapay zeka alanında simgesel yapay zeka sistemleri geliştirildi. 1980'ler ve 1990'larda yapay sinir ağları üzerine yapılan çalışmalar, makine öğrenimi alanının doğmasını sağladı ve büyük veri kavramı önem kazandı. 21. yüzyılın başlarında internetin yaygınlaşması ve veri üretiminin hızla artmasıyla birlikte, derin öğrenme yöntemleri ön plana çıktı ve yapay zeka sistemleri karmaşık görevleri insan seviyesinde gerçekleştirebilecek hale geldi (Deng, 2018). Bu gelişmeler ışığında, dijital teknolojilerin hızla gelişmesi ve yapay zeka sistemlerinin yaygınlaşması, beşeri bilimlerin epistemolojik çerçevesini radikal biçimde dönüştürmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, yalnızca bilgiye erişim ve işleme hızını artırmakla kalmamış, aynı zamanda anlam üretme ve yorumlama süreçlerini de derinlemesine etkilemiştir.

Hans-Georg Gadamer'in hermeneutik geleneği, anlamın bağlam içerisinde ve sürekli yenilenen bir yorum döngüsüyle üretildiğini vurgular. Gadamer'e göre, anlam üretimi, tarihsel ve kültürel bağlam içinde gerçekleşen sürekli bir diyalog sürecidir (Gadamer, 1977). Yapay zekanın algoritmik yöntemleri ise, anlam üretimini genellikle veri odaklı ve bağlamdan bağımsız olarak gerçekleştirir. Örneğin, büyük dil modelleri (LLM) olarak bilinen ChatGPT ve Google Bard gibi sistemlerin İslam felsefesi sorularına verdiği yanıtları inceleyen yakın dönem araştırmalar, YZ'nin metin yorumlamasındaki sınırlılıklarını ortaya koymuştur (Aykıt, 2024). Bu sistemler, genel bilgiyi başarılı bir şekilde sunsa da derin teolojik veya felsefi bağlamları yeterince yakalayamamaktadır. Hermeneutik perspektiften bakıldığında, YZ'nin "önyargıları" veri setlerine dayalıdır ve Gadamer'in bahsettiği insani bağlam ve tarihsel bilinçten yoksundur.

Fenomenoloji açısından ele alındığında, Edmund Husserl'in bilinçlilik ve intentionality (bilincin yönelimliliği) kavramları, anlamın insani deneyim üzerinden nasıl üretildiğini açıklar (Christensen ve diğ., 2017). Bilinç, nesnelere anlamlandırırken onları öznel deneyimler çerçevesinde yorumlar. Yapay zekanın anlam çıkarma süreçleri ise, insanın bilinçli deneyimlerinden çok farklı bir mekanizmaya dayanır. YZ sistemleri, büyük veri setlerinden örüntüler tanır ve bu örüntüleri anlamsal çıkarımlara dönüştürür (Afzaal vd., 2020). Ancak bu süreç, Husserl'in tanımladığı öznel bilinçlilikten yoksundur (Beyer, 2010). Bu bağlamda, yapay zeka sistemlerinin tarihi belgeleri veya dini metinleri analiz etmesi, insan tarihçi veya yorumcusunun fenomenolojik tecrübesine kıyasla belirgin farklılıklar taşır. Örneğin, YZ sistemlerinin Osmanlı arşivlerini analiz ederek tarihi trendleri belirlemesi, epistemolojik olarak daha nesnel ancak daha az derinliktedir. Fenomenolojik perspektiften, yapay zeka sistemlerinin anlam üretme kapasitesi, bilinç eksikliği nedeniyle sınırlı kalmakta ve bu da epistemolojik bir gerilim yaratmaktadır.

Posthumanist düşünce akımı, bu epistemolojik gerilimleri daha da derinleştirir. Posthumanizm, insanın bilgi üretimindeki merkezi rolünü sorgular ve teknolojinin insanla bütünleşmesini vurgular. Donna Haraway ve Rosi Braidotti gibi düşünürlerin "posthuman subjectivity" kavramları, özne-nesne ilişkisinin dijital ve teknolojik araçlarla bulanıklaştığı yeni bir bilgi üretim biçimini tarif eder (Åsberg

& Braidotti, 2018). Yapay zeka sistemlerinin felsefi ve edebi metinlerle etkileşime girmesi, bu ilişkiyi radikal bir şekilde değiştirmiştir. Örneğin, Stanford Üniversitesi'nin LitLab projesinde 19. yüzyıl romanlarının tematik analizleri, YZ'nin edebi eserleri "okuma" biçiminin insan merkezli okur-metin ilişkisini nasıl dönüştürdüğünü açıkça göstermiştir (Lu, 2025). Bu tür uygulamalar, YZ'nin sadece bir araç olmadığını, aynı zamanda bilgi üretim süreçlerinde aktif bir "özne" rolü üstlenebileceğini ortaya koymuştur. Ancak bu durum, edebiyatçı veya filozofun anlam arayışındaki öznelliğini de sorgulatmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma, yalnızca yapay zekânın teknik kapasitesini değil, aynı zamanda bu teknolojinin beşeri bilimlerin anlam üretim süreçlerine nasıl entegre olduğunu felsefi düzeyde ele almaktadır. Epistemolojik bağlamda, yapay zekânın bilgi üretimine dair sunduğu yeni paradigmlar; sadece birer araçsal gelişme değil, anlamın doğası, yorumun sınırları ve özneliğin konumu üzerine derinlemesine bir yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda araştırma, teknolojik dönüşümün yalnızca yöntemsel bir yenilik değil, aynı zamanda bilgiyle kurulan ilişkinin niteliğini dönüştüren bir kavramsal kırılma olduğunu ileri sürmektedir.

Çalışmanın amacı, yapay zekânın anlam üretiminde oynadığı rolü beşeri bilimler perspektifinden kavramsal olarak çözümlenmek ve bu rolün felsefe, din, tarih ve edebiyat gibi temel disiplinlerde nasıl bir dönüşüm yarattığını analiz etmektir. Araştırma süreci boyunca, yapay zekânın bu disiplinlerle kurduğu ilişkinin farklı boyutları incelenmiş; metodolojik genişleme, epistemolojik gerilim ve etik/ontolojik tartışmalar olmak üzere üç temel düzlemde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirme, yalnızca teorik temellere değil, aynı zamanda uygulamalı örneklerle de dayanmaktadır. Böylece çalışma, disiplinler arası bir bakış açısıyla yapay zekâ ve beşeri bilimler arasındaki etkileşimi çok katmanlı olarak ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda, çalışmanın yapısı üç temel teorik çerçeve etrafında şekillendirilmiştir: hermeneutik, fenomenoloji ve posthümanizm. Hermeneutik yaklaşım, yapay zekânın bağlamsal yorumlama kapasitesini; fenomenolojik yaklaşım, bilinç ve deneyim temelli anlam üretimini; posthümanist çerçeve ise, yapay zekânın insan-sonrası bilgi rejimleri içindeki konumunu tartışmaya açmaktadır. Teorik çerçevenin ardından gelen bölümlerde ise sırasıyla literatür incelemesi, yöntemsel açıklama, örnek olaylara dayalı bulgular ve tartışma/sonuç bölümleri yer almaktadır. Literatür bölümünde, her bir teorik yönelimi temsil eden güncel ve disiplinler arası çalışmalar derlenmiş; metodoloji bölümünde ise eleştirel inceleme ve içerik analizi yöntemleri ayrıntılandırılmıştır. Bulgular bölümünde edebiyat, tarih, din ve felsefe alanlarına ilişkin örnekler detaylandırılmış, sonuç bölümünde ise disiplinler arası bütünlük içinde genel değerlendirmelere ve gelecek araştırmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Bu kurgu, hem çalışmanın bütüncül bir yapı içinde sunulmasını hem de her bölümün kendi iç işlevini açık bir şekilde ortaya koymasını sağlamaktadır. Böylece okuyucu, her aşamada çalışmanın teorik hedefiyle yöntemsel yaklaşımı arasındaki ilişkiyi net biçimde takip edebilecektir. Şimdi, bu yapısal çerçeveyi desteklemek üzere, mevcut literatürde yapay zekânın beşeri bilimlerle kesiştiği noktaları belirlemeye ve çalışmanın kavramsal temellerini oluşturmaya yönelik ikinci bölüme geçilmektedir.

1. Literatür

Beşeri bilimlerdeki epistemolojik dönüşümü sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için yalnızca teknolojik ilerlemelerin teknik boyutunu değil, bu ilerlemelerin altında yatan kavramsal temelleri de dikkate almak gerekmektedir. Yapay zekânın bilgi üretimi süreçlerine etkisi, teknik araçsallığın ötesinde, anlamın nasıl üretildiği, yorumlandığı ve aktarıldığına dair köklü felsefi soruları yeniden gündeme taşımaktadır. Bu noktada hermeneutik, fenomenoloji ve posthümanizm gibi kuramsal yaklaşımlar, yapay zekânın beşeri disiplinlerde üstlendiği rolü eleştirel biçimde değerlendirmek için güçlü birer teorik zemin sunmaktadır. Söz konusu üç yaklaşım, anlamın bağlamsal üretiminden bilinç temelli deneyimlere, insan-sonrası bilgi rejimlerine kadar uzanan çok katmanlı bir analitik alan

açmaktadır. Bu kuramsal çerçeveler aracılığıyla yapay zekânın, edebi metinlerden tarihsel belgelere, kutsal yazılardan felsefi tartışmalara uzanan geniş bir yelpazede nasıl işlev kazandığı incelenebilmekte; bu işlevin sınırları, olanakları ve gerilim alanları daha görünür hâle gelmektedir. Aşağıda sunulan tablo, bu teorik eksenlerde yapılan güncel akademik çalışmaları bir araya getirerek, yapay zekânın beşeri bilimlerdeki anlamlandırma, temsil ve yorum süreçlerine etkisini disiplinler arası bir perspektifle sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Böylelikle hem kuramsal bir haritalama yapılmakta hem de sonraki analizlere zemin hazırlanmaktadır.

Hermeneutik ekseninde, Gadamer'in bağlam merkezli diyalojik yorum kuramı ışığında değerlendirilen çalışmalarda (örneğin, *The Hermeneutics of Artificial Intelligence*, Hooke & McGrath, 2024), YZ'nin klasik anlamda bir "anlama" süreci yerine, veriye dayalı yapı çözümleme yaptığı görülmektedir. Özellikle *Emotional Hermeneutics* (2024) çalışması, büyük dil modellerinin (LLM) yüzeysel semantik yapıların ötesine geçip geçemeyeceği sorusunu gündeme taşır. Zhu & Harrell'in (2009) hermeneutik ağ modelleri ise, yapay sistemlerin "niyetliliği" biçimsel olarak simüle etme çabalarının, gerçek anlam üretimi ile ne denli örtüşüğünü tartışır. Bu bağlamda, hermenötik yaklaşım, YZ'nin insan merkezli anlam üretimindeki kısıtlarını felsefi ve pratik düzeyde sorgulayan temel bir zemin sunmaktadır.

Fenomenolojik açıdan, Husserl'in intentionality (yönelmişlik) ilkesi, bilincin anlamla kurduğu derin ilişkiyi ön plana çıkarırken, yapay sistemlerin "anlama" iddiasını eleştirel şekilde tartışmaya açmaktadır. Özellikle Gamez'in (2021) çalışması, derin sinir ağlarına fenomenolojik temsillerin entegre edilmesinin performans üzerindeki etkisini deneysel olarak analiz ederek, bilincin simülasyonu konusunda önemli bir tartışma başlatmıştır. Beavers'ın (2008) *Phenomenology and Artificial Intelligence* adlı çalışması ise, bilincin yapay sistemlerde yeniden inşasının yalnızca bilgi değil, deneyim meselesi olduğunu vurgular. Bu doğrultuda, fenomenoloji YZ'nin insana özgü anlam üretim sürecini taklit etmedeki başarısını değil, eksikliğini açığa çıkarır.

Posthümanist perspektif, insan merkezli epistemolojilerin ötesine geçerek YZ'yi yalnızca bir araç değil, potansiyel bir "epistemik aktör" olarak değerlendirir. Manna (2021) ve Holitschke (2023) gibi araştırmalar, YZ'nin etik ve kimlik politikaları üzerindeki etkilerini tartışarak, teknolojinin sadece işlevsel değil, ontolojik bir dönüşüm sunduğunu öne sürer. "Posthuman Futures" çalışması, küresel krizlerin etkisiyle yeniden şekillenen insan ve teknoloji ilişkisini analiz ederken, *Are We Heading Towards Post-Human Intelligence?* (Freedomlab, 2023) gibi raporlar, yapay zekanın insan sonrası bilgi biçimleri üretme kapasitesine dair spekülâtif ama uyarıcı bir perspektif sunar. Bu noktada posthümanizm, YZ'nin insan tanımını dönüştürmedeki rolünü etik, sosyolojik ve felsefi açıdan sorgulayan kapsamlı bir eleştiri alanı haline gelmiştir.

Aşağıdaki tabloda 3 farklı teorik perspektifte elde edilmiş olan makalelerin tasnifi yer almaktadır. Bu çalışmada kullanılan teorik kaynakların seçim süreci, yapay zeka ve beşeri bilimler kesişiminde derinlemesine bir kavramsal haritalama oluşturma hedefiyle yürütülmüştür. Tablo 1'de yer verilen her bir çalışma, ilgili olduğu teorik perspektif (hermenötik, fenomenoloji, posthümanizm) temelinde, yalnızca konusuna göre değil, aynı zamanda sunduğu özgün kavramsal katkı ve yapay zeka ile insani anlam üretimi arasındaki ilişkiyi açıklama kapasitesi göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Bu seçim süreci, literatürün genel taramasından ziyade, doğrudan makalenin araştırma sorularıyla uyumlu, eleştirel ve teorik açıdan yoğun içerikli eserlerin belirlenmesini esas almıştır. Seçilen çalışmalar, makalenin kuramsal yapısına yalnızca destekleyici değil, yönlendirici bir işlevle entegre edilmiştir. Hermenötik yaklaşım bağlamında anlamın bağlam ve yorumla inşa edildiği süreçler (Cündioğlu, 2014), fenomenolojik perspektifte bilincin öznel doğasının yapay sistemlerce temsil edilebilirliği, posthümanizm çerçevesinde ise YZ'nin insan sonrası bilgi üretiminde üstlendiği potansiyel rol sistematik biçimde ortaya konmuştur. Böylece her bir perspektif, yalnızca teorik açıklamalarla kalmayıp, YZ uygulamalarına ilişkin özgül sorgulamalara doğrudan katkı sağlamıştır. Bu titiz seçme ve entegrasyon süreci, araştırmanın teorik bütünlüğü ve geçerliliği açısından kritik önemdedir. Çalışmada kullanılan kavramsal çerçeve, farklı teorik geleneklerin yalnızca bir araya getirilmesiyle değil, bu

geleneklerin YZ bağlamındaki özgün tartışma eksenleriyle harmanlanmasıyla oluşturulmuştur. Böylece araştırma, disiplinler arası bir derinlik kazanmış ve beşeri bilimlerin epistemolojik dönüşümüne dair çok boyutlu bir çözümleme zemini yaratılmıştır.

Teorik Perspektif	Çalışma	Yıl	Ana Bulgular	Kaynak
Hermenötik	Emotional Hermeneutics. Exploring the Limits of Artificial Intelligence from a Diltheyan Perspective	2024	YZ'nin duygusal anlamayı sınırları	Proceedings of the 35th ACM Conference on Hypertext and Social Media
Hermenötik	The Artificial Intelligence (AI) Hermeneutic Network: Toward an Approach to Analysis and Design of Intentional Systems	2009	Sistem niyetliliği ve YZ hermeneutik ağı	Zhu & Harrell, Digital Humanities Conference
Hermenötik	System Intentionality and the Artificial Intelligence Hermeneutic Network: the Role of Intentional Vocabulary	2009	Sistem niyetliliğinin anlatıldığı ve yorumlandığı	Zhu & Harrell, Proceedings of the 3rd International Conference on Digital Interactive Media in Entertainment and Arts
Hermenötik	The Hermeneutics of Artificial Intelligence	2024	YZ'nin hermeneutik boyutları	Hooke & McGrath (Eds.), Springer
Fenomenoloji	Phenomenology and artificial intelligence: introductory notes	2024	Fenomenolojinin YZ araştırmalarına katkıları	Gouveia & Pereira, Phenomenology and the Cognitive Sciences
Fenomenoloji	Phenomenology and Artificial Intelligence: Bridges and New Paths	2023	Fenomenoloji ve YZ arasındaki köprüler	Phenomenology and the Cognitive Sciences (Special Issue)
Fenomenoloji	Phenomenology and Artificial Intelligence	2008	Formalize edilmiş fenomenolojinin YZ'ye katkıları	Beavers, Minds and Machines
Fenomenoloji	The effects of implementing phenomenology in a deep neural network	2021	Fenomenolojik temsillerin YZ performansına etkisi	Gamez, Frontiers in Psychology
Posthümanizm	From posthumanism to ethics of artificial intelligence	2021	Posthümanizmin YZ etiğine etkisi	Manna, AI & SOCIETY
Posthümanizm	Re-thinking "Human-centric" AI: An Introduction to Posthumanist Critique	2021	İnsan merkezli YZ eleştirisi	European Now Journal
Posthümanizm	Posthuman Futures: How AI and the Global Crisis are Reimagining Humanity	2023	Posthüman gelecekle ve YZ	Holitschke, LinkedIn Pulse
Posthümanizm	Are we heading towards post-human intelligence?	2023	Zekanın post-insan boyutu	Freedomlab
Posthümanizm	New Challenges for Ethics: The Social Impact of Posthumanism, Robots, and Artificial Intelligence	2021	Posthümanizmin etik zorlukları	Journal of Healthcare Engineering

Tablo 1: Teorik Perspektifler ve İlgili Çalışmalar

Tablo 1, yapay zekaya ilişkin kuramsal çözümlenmeleri üç temel felsefi ekseninde -hermenötik, fenomenoloji ve posthümanizm- yapılandırarak, çalışmanın teorik omurgasına somut bir zemin sunmaktadır. Her bir satır, yalnızca alanın kavramsal çerçevesini değil, aynı zamanda bu kavramların yapay zeka uygulamalarına nasıl entegre edildiğini de göstermektedir. Hermeneutik başlığı altında listelenen çalışmalar, anlamın bağlam ve yorum döngüsüyle üretildiğine dair klasik yaklaşımların, YZ sistemlerinin yüzeysel analizleri karşısında nasıl sınındığını ortaya koymaktadır (Hooke & McGrath, 2024; Zhu & Harrell, 2009). Fenomenoloji perspektifiyle yer alan çalışmalar ise, bilincin öznel doğasının YZ sistemlerine aktarılıp aktarılamayacağına dair felsefi sorgulamaları yansıtarak (Beavers, 2008; Gamez, 2021), teknolojik bilinç tasavvurlarına dair önemli tartışmaları gündeme getirmektedir. Posthümanizm eksenine ise YZ'nin insan-sonrası çağdaki etik, ontolojik ve sosyal etkilerini inceleyen

literatürle şekillenmiştir ve bu yönüyle insan-merkezli yaklaşımların ötesine geçme iddiasını eleştirel biçimde tartışmaktadır (Manna, 2021; Holitschke, 2023). Böylelikle Tablo 2, teorik yönelimler ile YZ uygulamaları arasındaki etkileşimi disiplinler bir mantıkla görünür kılarak, makalenin kavramsal derinliğini destekleyen bütüncül bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 2, yapay zekanın (YZ) beşeri bilimlerdeki dönüşümünü disiplin temelli olarak gözler önüne seren öncü çalışmaları sistematik biçimde derlemektedir. Bu yapı hem tarihsel ilerlemeyi hem de disiplinlerarası derinliği görünür kılmak açısından oldukça işlevseldir. Özellikle edebiyat alanında, Moretti'nin (2000) öncülüğünü yaptığı uzak okuma (distant reading) yaklaşımı, hesaplamalı metin analizlerinin edebiyat eleştirisinde nasıl yeni bir paradigma oluşturduğunu göstermektedir. Bu çalışma, YZ'nin insan dikkatinden kaçabilecek tematik desenleri ortaya çıkarma potansiyelini vurgularken, BBVA (2018) ve Kharis Publishing (2023) kaynaklı girişimler, YZ'nin yaratıcı yazım süreçlerine dahil olmasının hem destekleyici hem de estetik anlamda tehditkar yönlerini açığa çıkarmaktadır.

Disiplin	Çalışma	Yıl	Ana Bulgular	Kaynak
Edebiyat	Uzak Okuma ve Stanford Literary Lab	2000	YZ'nin tematik analiz kapasitesi	Moretti, Journal of Cultural Analytics
Edebiyat	YZ ile Şiir Üretimi	2018	YZ'nin yaratıcı yazım potansiyeli	BBVA
Edebiyat	YZ'nin Edebiyat Yaratıcılığı	2023	YZ'nin yazarlara destek ve özgünlük tehditleri	Kharis Publishing
Tarih	Wikipedia Verilerinin Analizi	2019	YZ ile tarihsel olayların haritalandırılması	Forbes
Tarih	Tarihsel Belge Analizi	2023	YZ ile arşiv restorasyonu	MIT Technology Review
Din	Dini Trend Simülasyonu	2017	YZ'nin din sosyolojisindeki rolü	Shults ve diğ., International Journal for the Psychology of Religion
Din	Dini Metin Analizi	2024	YZ'nin teolojik sınırlılıkları	MDPI
Felsefe	YZ ve Yaratıcılık	2000	YZ'nin felsefi paradoksları çözme potansiyeli	Bringsjord & Ferrucci
Felsefe	YZ ve Felsefi Sorular	2018	YZ'nin bilinç tartışmaları	Stanford Encyclopedia of Philosophy
Felsefe	YZ ve Bilinç Felsefesi	2023	YZ'nin deneysel felsefeye katkısı	Medium

Tablo 2: YZ'nin Beşeri Bilimlerdeki Dönüştürücü Rolüne İlişkin Önemli Çalışmalar

Tarih disiplninde, Leetaru'nun (2019) Wikipedia verilerini kullanarak gerçekleştirdiği analiz, YZ'nin makro tarihsel olayları coğrafi olarak haritalandırmadaki gücünü ortaya koyarken, MIT Technology Review'un (2023) sunduğu arşiv restorasyonu örneği, dijital beşeri bilimlerde veri kurtarma ve yorum kapasitesine işaret eder. Bu çalışmalar, tarihsel bilginin hem temsil hem de erişim boyutlarında dönüşüm geçirdiğini göstermekte; ancak YZ'nin bağlam eksikliği ve tarihi dil yapılarına yeterince duyarlı olmaması gibi zayıf yönleri, metodolojik sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Din araştırmalarında, Shults ve arkadaşlarının (2017) yaptığı dini trend simülasyonu, YZ'nin din sosyolojisi ve bilişsel din araştırmalarına katkısını somutlaştırırken; 2024 tarihli MDPI yayını, özellikle teolojik metin yorumlarında YZ'nin yaşadığı bağlamsal ve anlam derinliği sorunlarını gözler önüne sermektedir. Bu tür çalışmalar, kutsal metinlerin çok katmanlı yapısı karşısında YZ'nin sınırlı yorum kapasitesini ortaya koymakta ve fenomenolojik derinliğin eksikliğini gündeme getirmektedir.

Felsefe alanında ise Bringsjord ve Ferrucci'nin (2000) YZ ile paradoks çözümü üzerine yaptığı öncü çalışma, yapay zekanın teorik felsefe alanında bir problem çözücü olarak potansiyelini sergilerken, 2018'de Stanford Encyclopedia of Philosophy'de yer alan bilinç tartışmaları, YZ'nin insan zihniyle kurduğu analojiye yönelik eleştirileri yoğunlaştırmıştır. Son olarak, 2023 tarihli Medium makalesi, deneysel felsefede YZ'nin kullanılabilirliğini savunarak, bilinç felsefesini veriyle test edilebilir bir zemine çekmektedir. Bu tablo, yalnızca literatürün hülasa edildiği bir araç değil, aynı zamanda YZ'nin beşeri bilimlerde epistemolojik bir dönüştürücü olarak nasıl işlediğine dair sistematik bir kurgu sunmaktadır.

Bu çalışmada özellikle edebiyat, tarih, din ve felsefe gibi disiplinlerin önceliklendirilmesinin temel nedeni, bu alanların beşeri bilimlerdeki anlam üretimi, yorumlama ve kavramsallaştırma süreçlerinin merkezinde yer almasıdır. Söz konusu disiplinler, insanın dünyayı anlama çabasının en doğrudan ve yoğun biçimde tezahür ettiği bilgi alanlarıdır. Yapay zekâ teknolojilerinin bu dört alandaki etkisi, sadece araştırma tekniklerinde değil, aynı zamanda epistemolojik paradigma düzeyinde dönüşümlere işaret etmektedir. Bu yönüyle edebiyat, tarih, din ve felsefe; yapay zekânın insan merkezli bilgi anlayışını nasıl dönüştürdüğünü analiz etmek için elverişli birer kavramsal laboratuvar niteliği taşımaktadır. Buna karşın hukuk, sosyoloji ve psikoloji gibi diğer sosyal bilim alanlarında yapay zekânın etkisi, daha çok operasyonel verimlilik, modelleme kabiliyeti ya da davranışsal analiz gibi uygulama temelli boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda yapay zekâ, bilgi üretiminin özüne dair bir kırılma yaratmaktan ziyade, mevcut yöntemlerin hızlandırılması ve ölçeklendirilmesi gibi işlevler üstlenmektedir. Bu nedenle, çalışmanın odak noktası olan "epistemolojik dönüşüm" perspektifinden bakıldığında, doğrudan anlam üretiminin yapısına etki eden beşeri disiplinlere yoğunlaşmak, kuramsal tutarlılığı ve kavramsal derinliği artıran bilinçli bir tercih olarak değerlendirilmiştir. Bu stratejik sınırlama doğrultusunda, bir sonraki bölümde çalışmanın yönetsel kurgusu detaylandırılacaktır. Kuramsal çerçevesi hermeneutik, fenomenoloji ve posthümanizm yaklaşımlarıyla inşa edilen bu araştırma, hem literatürün eleştirel incelenmesine hem de örnek olay temelli içerik analizine dayanan karma bir yönetsel yapıyla yapılandırılmıştır. Üçüncü bölümde, bu yöntemlerin hangi felsefi varsayımlarla seçildiği, nasıl uygulandığı ve araştırma sorularını yanıtlamadaki katkısı ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2. Metodoloji

Bu çalışmanın merkezinde yer alan temel araştırma sorusu, yapay zekânın (YZ) bilgi üretim süreçlerine entegre edilmesinin, beşerî bilimlerin geleneksel epistemolojik yapısını nasıl dönüştürdüğü ve bu dönüşümün felsefe, din, tarih ve edebiyat gibi disiplinlerde hangi kuramsal paradigmaları etkilediğidir. Bu çerçevede araştırma, yalnızca teknolojik gelişmelerin etkisini değil, aynı zamanda bu etkinin bilgi üretiminin doğasına dair felsefi sonuçlarını da irdelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, yapay zekânın sunduğu yeni anlamlandırma pratiklerinin, tarihsel olarak insana özgü kabul edilen yorumlama biçimleriyle nasıl bir etkileşim kurduğu ve bu etkileşimden doğan epistemolojik gerilimlerin ne şekilde kavramsallaştırılabileceğidir. Yani mesele, yalnızca bilgi üretiminin araçları değil, bilginin mahiyeti ve anlamı ile de ilgilidir. Bu bağlamda çalışmanın temel hipotezi, YZ'nin beşerî bilimlerdeki uygulamalarının geleneksel yorumlama yöntemlerini tümüyle ortadan kaldırmadığı, aksine onları dönüştürerek genişlettiği yönündedir. Yapay zekâ, insan merkezli epistemolojilerin bir alternatifi olarak değil, bu yapıların sınırlarını yeniden tanımlayan ve çoğu zaman tamamlayıcı işlev gören bir araç olarak konumlandırılmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca teknik değil, aynı zamanda ontolojik ve hermeneutik bir boyut taşımaktadır. Araştırmanın kuramsal temelleri, bu dönüşümün kavranabilmesi adına üç ana felsefi yönelime dayandırılmıştır: hermeneutik, fenomenoloji ve posthümanizm. Bu yaklaşımlar, YZ'nin anlam üretim süreçlerindeki rolünü farklı kavramsal düzlemlerde sorgulama olanağı sunar:

- Hermeneutik, Hans-Georg Gadamer'in klasik yorum kuramı doğrultusunda, metinlerin ve anlamın bağlam içinde ve sürekli bir diyalogla üretildiği varsayımına dayanır (Aksan, 2014). Bu çerçevede, YZ'nin metin yorumlama kapasitelerinin insan-merkezli tarihsel bağlam ve anlam döngüsüyle ne ölçüde örtüştüğünü tartışmak için kullanılmıştır (Gadamer, 2004).
- Fenomenoloji, Edmund Husserl'in intentionality (niyetlilik) ilkesi doğrultusunda, bilinçli deneyimin bilgi üretimindeki rolüne odaklanır. Bu perspektif, YZ sistemlerinin anlam üretim süreçlerinde özne deneyimi simüle edip edemeyeceğini sorgulamak amacıyla kullanılmıştır (Husserl, 2012).
- Posthümanizm, Rosi Braidotti (2013) ve Donna Haraway (1991) gibi düşünürlerin katkılarıyla, insan sonrası bilgi rejimlerinin ve yapay ajansların ortaya çıkardığı yeni epistemik aktörleri ve normları analiz etmektedir. Bu yönelim, YZ'nin yalnızca bir araç değil, potansiyel bir bilgi üreticisi özne olarak görülmesini mümkün kılmaktadır.

Bu kuramsal eksenler, çalışmanın analitik derinliğini sağlamanın ötesinde, beşeri bilimlerin teknolojiyle kurduğu yeni ilişki biçimlerinin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, YZ'nin sadece teknik bir yenilik değil, aynı zamanda kavramsal bir kırılma yarattığı iddia edilmektedir. Bu çalışmada hermenötik, fenomenoloji ve posthümanizm yönelimlerinin tercih edilmesinin temel nedeni, yapay zeka ile beşeri bilimler arasındaki ilişkiyi anlam üretimi, deneyimsel bilinç ve insan sonrası bilgi formları gibi üç temel epistemolojik boyutta kavrayabilme imkanı sunmalarındır. Hermenötik, yapay zekanın metinsel anlam üretim kapasitelerini; fenomenoloji, bilinç ve öznel deneyimin aktarılabilirliğini; posthümanizm ise YZ'nin bilgi üretimindeki aktör statüsünü sorgulayan kavramsal çerçeveler sağlamaktadır. Böylelikle bu üç yönelim, araştırmanın ana hipotezi olan "YZ'nin insan merkezli epistemolojileri dönüştürerek tamamladığı" tezini desteklemek için birbirini tamamlayan disiplinler derinlikler sunmuştur.

Bununla birlikte, zihinsel süreçler ve yapay zeka ilişkisini konu edinen zihin felsefesi literatürünün de beşeri bilimler ekseninde önemli bir kavramsal alan oluşturduğu kabul edilmektedir. Ancak bu çalışma, özellikle anlam üretimi ve kültürel/epistemik dönüşüm boyutlarını önceleyen bir çerçeve benimsediği için, bilinç, algı ve zihinsel temsil gibi daha bilişsel ve nöropsikolojik odaklı tartışmaları doğrudan inceleme kapsamına almamıştır. Zihin felsefesi tartışmaları, özellikle YZ'nin bilinç sahibi olup olamayacağı ya da zihin benzeri yapıların geliştirilebilirliği konularında zengin katkılar sunmakla birlikte, bu çalışmanın sınırlandırılmış disiplinler odağı nedeniyle yalnızca dolaylı biçimde dikkate alınmıştır.

İlerleyen çalışmalarda, zihin felsefesi perspektiflerinin -özellikle işlevselcilik, temsilcilik ve bilinç problemleri ekseninde- bu çerçeveye entegre edilmesi, araştırmanın çok katmanlılığını artıracak ve YZ'nin beşeri epistemolojideki etkilerine dair daha kapsamlı bir kavramsal harita oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Böylelikle mevcut kuramsal tercih, odaklanmış bir analiz derinliği sağlarken, daha geniş felsefi açılımlar için bir başlangıç noktası oluşturmayı hedeflemektedir. Çalışma, karma yöntemli bir yapıda kurgulanmıştır ve iki ana metodolojik strateji üzerine temellendirilmiştir: eleştirel inceleme (critical review) ve içerik analizi (content analysis).

Eleştirel inceleme, alan yazındaki teorik yaklaşımların derinlemesine analiz edilmesini ve yorumlanmasını içermektedir. Bu yöntem, yalnızca literatürdeki bulguları bir araya getirmekle kalmayıp, aynı zamanda bu bulgular arasında ilişki kurarak yeni teorik çerçevelerin oluşmasına katkı sağlar (Grant & Booth, 2009). Çalışmada şu kaynaklar bu doğrultuda ele alınmıştır:

- Foucault'nun bilgi/iktidar ilişkisi (Foucault, 1980), YZ'nin veriye dayalı epistemik iktidarını değerlendirmek için,
- Heidegger'in Gestell eleştirisi (Heidegger, 1977), teknolojinin insan algısını nesneleştirme potansiyelini anlamak için,
- Gadamer, Husserl, Haraway ve Braidotti gibi düşünürlerin çalışmaları ise, yukarıda özetlenen üç felsefi yönelimi temsil etmek için kullanılmıştır.

Ayrıca, YZ'nin edebiyat (Moretti, 2000; Kharis Publishing, 2023), tarih (Leetaru, 2019; MIT Technology Review, 2023), din (Shults et al., 2017; Tsuria & Tsuria, 2024) ve felsefe (Bringsjord & Ferrucci, 2000; Schrage & Kiron, 2025) gibi disiplinlerdeki uygulamalarına dair akademik literatür taranmıştır.

İçerik analizi, disiplinlere özgü uygulama örneklerinin yapısal olarak değerlendirilmesini kapsamaktadır. Burada hem nitel hem de yarı-yapılandırılmış veri kaynakları kullanılmıştır. İncelenen başlıca örnekler:

- NLP tabanlı projeler: Stanford Literary Lab'ın anlatı analizi, Google DeepBeat şiir üretimi örneği.
- Görüntü işleme çalışmaları: Osmanlı arşivlerinin dijital restorasyonu (MIT Technology Review, 2023).

- Dijital arşiv analizi: Kur'an ve İncil metinlerinin tematik olarak sınıflandırıldığı projeler (Tsuria & Tsuria, 2024).

Bu analizler, her bir disiplinin YZ ile kurduğu ilişkinin doğasını anlamak, YZ'nin sunduğu epistemolojik olanakları ve sınırlılıkları belirlemek amacıyla yapılmıştır. Her örnek vaka, ilgili teorik çerçevelerle eşleştirilerek değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada benimsenen metodoloji, yalnızca yapay zekânın beşerî bilimlerdeki uygulamalarını tanımlayıcı bir düzeyde betimlemekle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bu uygulamaların epistemolojik ve felsefi bağlamlarda nasıl kavramsallaştırılabileceğini eleştirel bir perspektifle irdelemektedir. Hermeneutik, fenomenolojik ve posthümanist kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda yapılandırılan yöntemsel çerçeve, nitel araştırma ilkeleri temelinde geliştirilmiş ve örnek vakalara yönelik içerik analizleriyle somutlaştırılmıştır. Böylece yapay zekânın bilgi üretimindeki rolü, yalnızca teknik bir araçsallık değil; aynı zamanda ontolojik bir aktörlük ve normatif bir dönüşüm kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntemsel altyapı, çalışmanın bir sonraki bölümünde detaylandırılacak olan örnek olay analizlerine teorik ve kavramsal bir zemin hazırlamaktadır. Edebiyat, tarih, din ve felsefe disiplinlerine ait çeşitli uygulama alanlarında yapay zekâ ile ortaya çıkan epistemolojik gerilimler, anlam üretimindeki dönüşümler ve yorumlama süreçlerindeki değişimler, şimdi bu bağlam içinde örnekler üzerinden ele alınacaktır.

3. Bulgular

Bu çalışma, yapay zekânın beşerî bilimlerdeki dönüştürücü etkisini disiplinler arası bir perspektif doğrultusunda ele almış; kuramsal temelini ise hermeneutik, fenomenolojik ve posthümanist yaklaşımlardan beslenen felsefi bir sorgulama ekseninde inşa etmiştir. Bu kuramsal çerçeveye dayalı olarak yürütülen analiz, yapay zekânın anlam üretim süreçlerine etkisini yalnızca teknik bir yenilik olarak değil, aynı zamanda epistemolojik bir dönüşüm olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Tarihsel bağlamla bütünleşen bu sorgulama, hem kapsamlı bir akademik literatür taramasına hem de farklı beşerî disiplinlerde gözlemlenen örnek olay incelemelerine dayanmaktadır. Elde edilen bulgular, yapay zekânın metinsel, kavramsal ve yorumsal düzeylerde oluşturduğu etkilerin çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu katmanlar, kimi zaman anlamın bağlamsallaşma biçiminde, kimi zaman öznel deneyimin dışsallaştırılmasında, kimi zaman da insan-sonrası bilgi düzeneklerinin ortaya çıkışında somutlaşmaktadır. Bu bölümde, söz konusu çok katmanlı etkiler, edebiyat, tarih, din ve felsefe disiplinlerine ait örnekler üzerinden incelenecek; her bir disiplinin kendine özgü epistemolojik çerçevesi içerisinde yapay zekâ ile kurduğu ilişki değerlendirilecektir. Böylece teorik arka planla empirik gözlemler arasındaki ilişki görünür kılınacak ve dijital çağda beşerî bilimlerin karşı karşıya kaldığı dönüşüm süreçleri disiplinler bir derinlikle analiz edilecektir.

Yapay zeka, 21. yüzyılın en dönüştürücü teknolojilerinden biri olarak, beşerî bilimlerin epistemolojik ve metodolojik temellerini yeniden şekillendirmektedir. Edebiyat, tarih, din ve felsefe gibi disiplinlerde YZ, bilgi üretiminden anlamlandırmaya kadar geniş bir yelpazede etkisini göstermektedir. Bu etki, yalnızca teknolojik yeniliklerle sınırlı değil; aynı zamanda insan merkezli anlam arayışını, öznellik-nesnellik dengesini ve etik sorumlulukları sorgulayan derin felsefi tartışmaları da beraberinde getirmektedir. 2000'lerde temel metin analiziyle başlayan YZ'nin yolculuğu, 2010'larda doğal dil işleme (NLP) ve derin öğrenme gibi sofistike yöntemlerle hız kazandı; 2020'lerde ise üretken YZ araçları ve etik tartışmalarla yeni bir boyuta ulaşmıştır. Hans-Georg Gadamer'in hermeneutik geleneği, Edmund Husserl'in fenomenolojisi ve posthumanist düşünce gibi teorik çerçeveler, YZ'nin bu dönüşümdeki rolünü anlamada kritik bir rol oynamaktadır.

2000'lerde YZ, edebiyat araştırmalarında "uzak okuma" (distant reading) gibi hesaplamalı yöntemlerle tanışmıştı. Franco Moretti'nin öncülük ettiği Stanford Literary Lab, büyük metin veri setlerini analiz ederek tematik ve stilistik desenler ortaya çıkarmıştı (Moretti, 2000). Örneğin, 19. yüzyıl romanlarının analizi, hikaye yapılarının evrimini ve kültürel trendler haritalandırıldı. Bu dönemde YZ, daha çok nicel analizlere odaklandı ve insan merkezli yakın okuma yöntemlerini tamamlayıcı bir rol

oyladı. Ancak, YZ'nin estetik derinlik ve bağlamsal yorumlama kapasitesi sınırlıydı, bu da erken eleştirilere yol açmıştır (Moretti, 2000).

2010'larda YZ, doğal dil işleme (NLP) teknolojilerinin gelişmesiyle edebiyatın yaratıcı süreçlerine entegre oldu. BBVA'nın 2018 tarihli bir makalesi, Google'ın DeepBeat adlı programının rap sözleri yazabildiğini ve Aalto Üniversitesi'nde geliştirilen YZ'nin şiir üretimi üzerine çalıştığını belirtmektedir (BBVA, 2018). Çin'de Microsoft'un "Little Ice" YZ'si tarafından yazılan "Sunshine Misses Windows" adlı şiir koleksiyonu, YZ'nin yaratıcı bir özne olarak potansiyelini gösterdi. Ancak, bu metinlerin duygusal derinlikten yoksun olduğu eleştirisi, YZ'nin insan yaratıcılığına alternatif olamayacağı tartışmalarını tetiklemiştir (Analytics Vidhya, 2023).

2020 sonrası, üretken YZ araçlarının (örneğin, ChatGPT) edebiyat alanında yaygınlaşmasıyla yeni bir döneme girildi. Kharis Publishing'in 2023 tarihli bir çalışması, YZ'nin yazarlara fikir üretimi, metin düzenleme ve hatta ortak yazarlık gibi alanlarda destek sunduğunu vurgulamaktadır (Kharis Publishing, 2023). Örneğin, YZ, bir romanın tematik analizini yaparak yazarlara yeni anlatı olasılıkları sunabiliyor. Ancak, Los Angeles Times'in 2023 tarihli bir makalesi, YZ'nin ürettiği metinlerin "sanded-down" (düzeltilmiş) ve jenerik olabileceğini, bu durumun edebiyatın özgünlüğünü tehdit edebileceğini öne sürmektedir (Felicelli, 2023). Ayrıca, YZ'nin önyargılı veri setleri nedeniyle edebi çeşitliliği sınırlama riski ve telif hakkı sorunları, etik tartışmaların merkezinde yer almaktadır (Medium, 2023). Hermeneutik açıdan, YZ'nin metin analizi, Gadamer'in bağlamsal diyalog anlayışıyla sınırlı bir benzerlik gösteriyor. YZ, veri odaklı analizlerle tematik desenler çıkarırken, insan merkezli bağlamsal derinliği yakalamada yetersiz kalmaktadır. Posthumanist perspektiften ise, YZ'nin edebi eser üretmesi, yazar-okur ilişkisini yeniden tanımlayarak insan merkezli yaratıcılığı sorgulatmaktadır (PublishingState, 2024).

2000'lerde YZ, tarihsel metinlerin sınıflandırılması ve temel veri madenciliği gibi alanlarda sınırlı bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde, YZ'nin tarihsel belgeleri analiz etme kapasitesi, teknolojik altyapının yetersizliği nedeniyle kısıtlıydı. Ancak, erken makine öğrenimi algoritmaları, tarihsel veri setlerinde desen tanıma üzerine deneysel çalışmalar için bir temel oluşturmuştur (MIT Technology Review, 2023). 2010'larda, derin öğrenme ve NLP teknolojilerinin gelişmesiyle YZ, tarih disiplinde daha sistematik bir şekilde kullanılmıştır. Kalev Leetaru'nun 2012 tarihli çalışması, Wikipedia verilerini YZ teknikleriyle analiz ederek küresel tarihsel olayları haritalandırdı (Forbes, 2019). Bu çalışma, YZ'nin büyük veri setlerini bağlantılandırarak tarihsel anlatıları zenginleştirebileceğini göstermiştir. Ayrıca, CorDeep projesi, tarihsel belgelerdeki görsel unsurları (örneğin, illüstrasyonlar, süslemeler) otomatik olarak sınıflandırarak arşiv analizini kolaylaştırıldı (MIT Technology Review, 2023).

2020 sonrası, YZ'nin tarihsel araştırmalardaki rolü önemli ölçüde genişlemiştir. ITHACA projesi, 78.000'den fazla kitabe üzerinde çalışarak metin restorasyonu ve kronolojik tarihlendirme gibi görevleri başarmıştır (MIT Technology Review, 2023). Venice Time Machine projesi, 1000 yıllık bir tarihi dijitalleştirerek Orta çağ Venedik'inin sosyal ağlarını yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Ancak, YZ'nin tarihsel dillerdeki NLP zorlukları (örneğin, bölgesel Latince veya eski İbranice), bilgisayar görüşünün modern veri setlerine dayalı "şimdici" önyargısı ve otomatik algılama sistemlerinin anlamsız karmaşıklıklar üretme riski gibi sorunlar devam etmektedir (History and Theory, 2022). Ayrıca, YZ'nin "siyah kutu" sorunu, tarihçilerin analiz süreçlerini tam olarak anlamasını zorlaştırıyor ve yanlış yorumlama risklerini artırmaktadır (History and Theory, 2022). Hermeneutik açıdan, YZ'nin tarihsel belge analizi, Gadamer'in bağlamsal diyalog anlayışıyla karşılaştırılabilir, ancak bağlam kaybı bir sınırlılık olarak öne çıkmaktadır. Fenomenolojik perspektiften, YZ'nin nesnel veri işleme kapasitesi, insan tarihçinin öznel yorumunu tamamlıyor, ancak derinlik eksikliği epistemolojik bir gerilim yaratmaktadır.

Diğer taraftan, 2000'lerde YZ, din çalışmalarında sınırlı bir şekilde kullanılmıştır. Shults ve ekibinin 2017 tarihli çalışması, YZ'nin din sosyolojisinde simülasyon yazılımlarını kullanarak dini trendleri incelediğini göstermiştir (Shults et al., 2017). Bu dönemde, YZ daha çok veri analizi ve

sınıflandırma gibi temel görevlerde kullanılmıştır. 2010'lerde, sembolik YZ ve otomatik akıl yürütme teknikleri, dini metinlerin ve teolojik argümanların analizinde kullanılmaya başlanmıştır. Vestrucci (2022), YZ'nin Anselm'in ontolojik Tanrı argümanını analiz etmede nasıl kullanıldığını incelemiştir (MDPI, 2024). Ayrıca, Reed (2021), EMMA adlı YZ aracıyla Yeni Ahit metinlerini Pauline ve non-Pauline olarak sınıflandırdı, bu da YZ'nin dini metin analizinde potansiyelini ortaya koymuştur.

2020 sonrası, YZ'nin dini pratikler ve inançlar üzerindeki etkisi daha derinlemesine incelenmeye başlandı. Jackson ve Waytz (2024), otomasyonun dini inançların azalmasıyla ilişkisini ortaya koyan bir çalışma yürüttü. Bu çalışmada, robot stoku yüksek ülkelerde dini bağlılığın on yılda %3 oranında azaldığı, düşük olanlarda ise hafif bir artış gözlemlendiği belirlendi (Chicago Booth Review, 2024). Ayrıca, YZ'nin dini metinleri analiz etmede kullanılması, etik sorunları da gündeme getirildi. Örneğin, YZ'nin dini figürleri yanlış temsil etme veya sahte kayıtlar oluşturma riski, dini kurumlar için önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir (Asian Research Center, 2024). Dini kurumlar, YZ'nin etik kullanımını teşvik etmek için yeni standartlar geliştirmeye başlamıştır (Catholic Insight, 2024). Fenomenolojik açıdan, YZ'nin dini metin analizi, Husserl'in intentionality kavramıyla karşılaştırılabilir, ancak manevi derinlik eksikliği bir sınırlılık olarak öne çıkmaktadır. Posthumanist perspektiften, YZ'nin dini pratikleri etkilemesi, insan merkezli inanç sistemlerini sorgulatmaktadır.

2000'lerde YZ, felsefi sorgulamalara daha çok teorik düzeyde katkıda bulundu. Bringsjord ve Ferrucci (2000), YZ'nin yaratıcılık ve felsefi paradoksları çözme potansiyelini incelerken OSCAR projesi, YZ'nin felsefi akıl yürütme süreçlerine nasıl katkıda bulunabileceğinin bir örneğidir. 2010'lerde, YZ'nin epistemoloji, ontoloji ve teleoloji gibi felsefi alanlardaki rolü daha belirgin hale gelmiştir. *Stanford Encyclopedia of Philosophy'nin* 2018 tarihli bir girişi, YZ'nin bilinç ve özgür irade gibi kavramları nasıl sorgulattığını ortaya koymuştur (SEP, 2018). Ayrıca, YZ'nin felsefi metinleri analiz etme yeteneği, geleneksel felsefi yöntemlerin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır.

2020 sonrası, YZ'nin felsefi kavramları deneysel olarak test etme yeteneği, felsefe bilimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Wilstrup (2023), YZ'nin bilinç felsefesini deneysel bir bilim haline getirdiğini savunmaktadır (Medium, 2023). Schrage (2025), felsefenin YZ'nin teleolojik, epistemolojik ve ontolojik boyutlarını şekillendirmede kritik bir rol oynadığını vurgular (Schrage & Kiron, 2025). Ancak, YZ'nin gerçek anlamda "anlayıp anlamadığı" sorusu, John Searle'in Çin Odası Argümanı (1980) ile devam eden bir tartışma olarak öne çıkmaktadır (American Public University, 2024). Hermeneutik açıdan, YZ'nin felsefi metin analizi, Gadamer'in diyalojik anlam üretimine benzer bir süreç sunuyor, ancak bağlam eksikliği bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Posthumanist perspektiften, YZ'nin felsefi sorgulamalara katılımı, insan merkezli bilinci yeniden tanımlamaktadır.

YZ'nin beşeri bilimler üzerindeki dönüştürücü etkisi hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Edebiyatta yaratıcı süreçleri zenginleştirirken, tarihte arşiv analizini devrimleştiriyor; dini pratikleri etkilerken, felsefi sorgulamaları yeniden şekillendiriyor. Ancak bu etki, epistemolojik gerilimler, etik endişeler ve insan merkezli anlam üretiminin sorgulanması gibi derin soruları da beraberinde getirmektedir. Gelecekte, YZ'nin beşeri bilimlerdeki rolünü anlamak ve yönlendirmek için disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesi gerekecektir. Bu bağlamda, felsefenin YZ'nin teleolojik, epistemolojik ve ontolojik boyutlarını aydınlatma rolü özellikle önem kazanmaktadır. Sonuç olarak, YZ'nin beşeri bilimlerdeki entegrasyonu hem teknolojik yeniliklerin sunduğu fırsatları hem de insanlığın temel değerlerini koruma çabasını gerektirmektedir.

Edebiyat alanında YZ'nin sunduğu olanaklar ve sınırlılıklar açıkça gözlemlenmiştir. Moretti'nin (2007) öncülük ettiği uzak okuma yöntemleri, edebi metinlerin tematik ve stilistik analizinde devrim yaratmış; 2020 sonrası ise üretken yapay zeka araçları, şiir, hikaye ve hatta roman üretimi gibi yaratıcı süreçlere dahil olmuştur (Kharis Publishing, 2023; Analytics Vidhya, 2023). Ancak bu üretimler, estetik derinlik, duygusal yoğunluk ve bağlamsal özgünlük açısından insan yaratıcılığına alternatif oluşturmakta yetersiz kalmakta; Barthes'ın (1977) "Yazarın Ölümü" yaklaşımına post hümanist bir

perspektif kazandırsa da özgünlük ve otantiklik gibi değerleri sorgulamaya açmaktadır (PublishingState, 2024).

Tarih disiplininde ise YZ, veri madenciliği, metin analizi ve görüntü işleme teknikleriyle tarihsel belgelerin sınıflandırılması ve yorumlanmasında güçlü bir araç haline gelmiştir. Kaley Leetaru'nun (2012) Wikipedia verisiyle gerçekleştirdiği zaman-mekan haritalandırma çalışmaları ve ITHACA projesi kapsamında gerçekleştirilen kitabe analizleri, tarihi verilerin yeniden inşasında algoritmik yöntemlerin gücünü göstermektedir (MIT Technology Review, 2023). Ancak bu araçların bağlam eksikliği, tarih yazımında yorumlayıcı derinliğin kaybı riskini doğurmaktadır; Gadamer'in hermeneutik döngüsündeki diyalojik anlam üretimi perspektifiyle çelişmektedir (Gadamer, 2004).

Dini metinlerin analizi ve yorumunda YZ kullanımı, özellikle NLP tabanlı sınıflandırma ve içerik analizi süreçlerinde etkili olmuştur. Shults vd. (2018) ve Reed (2021), YZ'nin tefsir ve metin eleştirisinde kullanılabilirliğini, hatta bazı dogmatik ayrımları belirlemede başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Ancak kutsal metinlerin taşıdığı kutsiyet, çok katmanlı anlam yapısı ve metafizik boyutu, YZ sistemlerinin sınırlı veri temelli yapılarıyla bütünleşememektedir. Tasavvufi anlam üretimi örneğinde olduğu gibi, insan deneyiminin içrek yapısı ve sezgisel anlam katmanları, YZ tarafından temsil edilememektedir (Catholic Insight, 2024).

Felsefe alanında ise YZ'nin epistemolojik sorgulamalara katkısı giderek artmaktadır. OSCAR gibi projeler, paradoks çözümlemesi, etik karar süreçleri ve bilinç teorilerinin YZ ile nasıl test edilebileceğine dair güçlü örnekler sunmuştur (Pollock, 2001). Ancak, John Searle'ın Çin Odası argümanı hala geçerliliğini korumakta, YZ'nin yalnızca sentaktik değil, semantik düzeyde anlam üretmediği iddia edilmektedir (Searle, 1980). Wilstrup'un (2023) da belirttiği gibi, YZ'nin bilinç felsefesini deneysel bir alana dönüştürme çabası önemli bir adım olsa da deneysel özneliği kapsayamadığı açıktır. Disiplinler genelinde, YZ'nin beşeri bilimlerdeki rolü üç temel etkiye somutlaşmaktadır:

Metodolojik Genişleme: YZ, beşeri bilimlerin analiz yöntemlerine hız ve ölçek kazandırmıştır. Özellikle büyük veri analizi, metin madenciliği ve örüntü tanıma, geleneksel araştırmalara güçlü destek sunmaktadır (Moretti, 2007; Shults vd., 2018).

Epistemolojik Gerilim: Anlamın bağlamsal, tarihsel ve öznellik içeren doğasıyla YZ'nin soyut, veri temelli ve bağlamdan kopuk yapısı arasında bir gerilim mevcuttur. Bu durum, Gadamer'in hermeneutik döngüsü (Gadamer, 2004), Husserl'in intentionality ilkesi (Husserl, 2012) ve post hümanist özne eleştirileri (Braidotti, 2013) bağlamında derinleştirilebilir.

Etik ve Ontolojik Sorgulama: YZ'nin içerik üretiminde otantiklik, kültürel bağlamın temsil edilmesi, telif hakları, veri önyargısı gibi sorunlar, sadece teknik değil aynı zamanda etik ve ontolojik sorgulamalara kapı aralamaktadır. Özellikle dini ve felsefi metinlerde bu risk daha belirgindir (Asian Research Center, 2024).

Bu çalışmanın yöntembilimsel çerçevesi olan eleştirel inceleme ve içerik analizi, bu üç temel etkileri disiplin bazlı örneklerle değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Disiplinler arasında bağlamsal derinlik, içerik türü ve kullanılan YZ tekniklerinin çeşitliliği, etkilerin farklılaşmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, YZ, beşeri bilimlerde sadece bir araç değil, anlam üretiminin öznesi konumuna doğru evrilmektedir. Ancak bu evrim, beraberinde ciddi etik, epistemolojik ve ontolojik tartışmalar getirmektedir. YZ'nin beşeri bilimlerdeki entegrasyonu, yeni yöntemsel olanaklar ve hız kazandırsa da insan merkezli bilginin derinliğini, bağlamını ve anlam boyutunu tam olarak yakalayamamakta; bu da insan aklının ve vicdanının yerine geçemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla, beşeri bilimlerde YZ'nin rolü, tamamlayıcı ve dönüştürücü olabilir; ancak ikame edici olması, en azından mevcut epistemolojik düzlemde mümkün görünmemektedir.

Geleceğe yönelik olarak, bu çalışmada sunulan bulguların, özellikle disiplinler arası iş birliklerini artıracak yapay zeka okuryazarlığı ve etik standartların geliştirilmesine katkı sağlaması

beklenmektedir. Bununla birlikte, YZ'nin beşeri bilimler içindeki rolünün daha iyi anlaşılması için, disiplinler arası, uygulamalı ve deneysel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Disiplin	Teorik Çerçeve	Açıklama	Kaynak	Değerlendirme
Edebiyat	Hermeneutik	YZ'nin tematik analizlerde bağlamdan kopuk yüzeysel çıkarımlar sunduğu, Gadamer'in diyalogik yorum modeline sınırlı uyum gösterdiği gözlemlenmektedir.	Moretti, 2007; Gadamer, 2004	YZ, edebi metinlerin bağlamsal bütünlüğünü tam olarak kavrayamamakta; bu durum klasik hermeneutikle epistemolojik bir çatışma doğurmaktadır.
Edebiyat	Fenomenoloji	YZ sistemlerinin estetik tecrübeyi deneyimlememesi nedeniyle öznel anlam derinliği eksik kalmaktadır.	Beavers, 2008; Gamez, 2021	Estetik ve duygusal katmanların yorumlanmasında özne eksikliği, fenomenolojik derinliği sınırlamaktadır.
Edebiyat	Posthümanizm	YZ'nin şiir ve hikaye üretimi yoluyla yazarlık eylemine yaklaşıp da insan-yazar öznesinin yerini alamadığı savunulmaktadır.	Publishing State, 2024	Yaratıcı eylemin özne merkezli doğası, YZ'nin sanatsal yeterliliğini tartışmalı kılmaktadır.
Tarih	Hermeneutik	YZ ile tarihsel belgelerin sınıflandırılması, bağlamsal anlam kaybı ile Gadamer'in hermeneutik döngüsünün dışına düşmektedir.	Leetar, 2012; MIT Tech Review, 2023	YZ, tarihsel belgelerde biçimsel analizde başarılı olmakla birlikte, tarihsel bilinç üretiminde yetersiz kalmaktadır.
Tarih	Fenomenoloji	Verinin yorumlanmasında öznel bilinç boyutunun dışsallaşması, tarihsel sezgiyi ve deneyim aktarımını sınırlamaktadır.	Gouveia & Pereira, 2024	Tarihi sezgisel algı, algoritmik çözümlenme ile tam olarak üretilememektedir.
Tarih	Posthümanizm	Tarihyazımında insan merkezli anlatılar yerine algoritmik örüntülerin öne çıkması, posthüman tarihsel aktör tanımını gündeme getirmektedir.	Holitschke, 2023	YZ, tarihsel anlamı yeniden kurmakta araçsallaşmakta, ancak özne-merkezli tarih anlatısına alternatif oluşturamamaktadır.
Din	Hermeneutik	Kutsal metinlerin yapay zeka ile analizinde bağlamsal kutsiyetin göz ardı edilmesi, yorum döngüsünde kopmalara yol açmaktadır.	Tsuria & Tsuria, 2024	Bağlamdan soyutlanmış yorumlama süreçleri, metinsel kutsiyetin teolojik anlamını zedelemektedir.
Din	Fenomenoloji	Maneviyatın fenomenolojik aktarımı mümkün olamadığından, dini metinlerin anlam katmanları yüzeyde kalmaktadır.	Shults et al., 2017; Catholic Insight, 2024	Fenomenolojik derinlik eksikliği, manevi boyutun aktarımını sınırlamakta ve temsil sorunları doğurmaktadır.
Din	Posthümanizm	YZ'nin dini temsil üretiminde ajans kazanması, inanç sistemlerinin antropolojik sınırlarını yeniden tartışmaya açmaktadır.	Manna, 2021	İnanç sistemlerinin dijital temsili, posthüman etikle çatışan yeni sorumluluk alanları doğurmaktadır.
Felsefe	Hermeneutik	Felsefi metinlerin sentaktik analizi bağlamsal diyalogdan yoksun kalmakta, bu durum hermeneutikle çelişmektedir.	Bringsjord & Ferrucci, 2000; Hooke & McGrath, 2024	YZ, felsefi metinlerin çok katmanlı anlam yapısını bütüncül olarak yakalayamamaktadır.
Felsefe	Fenomenoloji	YZ'nin bilinç kavramını deneyimlememesi, fenomenolojik yaklaşımın özne-nesne ilişkisindeki anlam boyutunu sınırlandırmaktadır.	Husserl, 2012; Wilstrup, 2023	Bilincin deneyimsel niteliği, YZ'nin bilgi üretiminde tamamlayıcı değil, sınırlı bir araç olduğunu göstermektedir.
Felsefe	Posthümanizm	YZ'nin felsefi sorgulamalarda etkin bir fail olarak değerlendirilmesi, insan sonrası bilgi rejimlerinin kapısını aralamaktadır.	Braidotti, 2013; Searle, 1980	YZ'nin epistemik fail olarak konumlandırılması, klasik insan merkezli bilgi teorilerinin dönüşümünü zorunlu kılmaktadır.

Tablo 3: Teorik Perspektiflerle YZ'nin Beşeri Bilimlerdeki Rolü

Tablo 3, yapay zekanın (YZ) beşeri bilimler üzerindeki etkilerini üç temel teorik çerçeve - hermeneutik, fenomenoloji ve posthümanizm- bağlamında, dört ana disiplin üzerinden (edebiyat, tarih, din ve felsefe) sistematik bir biçimde değerlendirmektedir. Bu yapı, YZ'nin her bir disiplinde ne tür metodolojik genişlemelere olanak tanıdığı, hangi epistemolojik gerilimleri doğurduğu ve ne tür etik/ontolojik tartışmalara yol açtığına dair çok katmanlı bir analiz sunmaktadır. Özellikle hermeneutik bakış açısı, anlamın tarihsel ve bağlamsal olarak inşa edildiği varsayımı doğrultusunda, YZ'nin metin yorumlamada oluşturduğu sınırlılıkları vurgularken; fenomenolojik yaklaşım, bilincin öznel doğasına dayalı anlam üretiminin, yapay sistemler tarafından yeterince temsil edilemediğini ortaya koymaktadır. Post hümanist perspektif ise YZ'yi yalnızca bir teknik araç olarak değil, potansiyel bir epistemik özne olarak konumlandırmakta; ancak bu durumun insan merkezli bilgi anlayışında nasıl bir kırılmaya yol açtığını tartışmaya açmaktadır. Bu çerçevede Tablo 3, YZ'nin beşeri bilimler içindeki çok boyutlu etkilerini yalnızca teknik değil, aynı zamanda kavramsal, etik ve ontolojik düzlemlerde tartışmaya imkan tanıyan bütüncül bir analitik zemin sunmakta; disiplinler arası karşılaştırmalarla makalenin teorik omurgasını pekiştirmektedir.

SONUÇ

Yapay zekâ (YZ), 2000’li yılların başlarında beşerî bilimler alanında daha çok deneysel ve yüzeysel uygulamalarla sınırlı kalırken, 2010’lardan itibaren gelişen algoritmik altyapılar ve artan veri işleme kapasitesi sayesinde daha erişilebilir ve bütünleşmiş bir konuma yerleşmiştir. Ancak esas dönüşüm, 2020 sonrası dönemde, özellikle büyük dil modelleri (LLM) ve üretken yapay zekâ (generative AI) teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ivme kazanmıştır. Bu gelişmeler yalnızca akademik bağlamda değil, toplumun farklı katmanlarında da anlam üretimi, metin analizi ve yorumlama pratikleri açısından YZ'nin kullanımını derinleştirmiştir. Bu teknolojik ilerlemeler, beşerî bilimlerdeki geleneksel bilgi üretim biçimlerini bir yandan destekleyen, diğer yandan ise yeniden tanımlayan çok katmanlı bir etki yaratmıştır. Özellikle dijitalleşmenin hızlandırıcı rolü, epistemolojik yapıların evriminde belirleyici bir faktör hâline gelmiştir. YZ'nin sunduğu hız, ölçeklenebilirlik ve sistematik analiz olanakları, edebiyat, tarih, din ve felsefe gibi disiplinlerde araştırma süreçlerini daha verimli hâle getirmiştir (Moretti, 2007; Leetaru, 2012). Bu verimlilik, metinsel verilerin geniş kapsamlı analizine, tematik örüntülerin ortaya çıkarılmasına ve disiplinler arası karşılaştırmalara önemli katkılar sunmaktadır. Ancak bu teknik başarıların ardında, insan merkezli epistemolojinin temel bileşenleri olan öznel deneyim, bağlamsal sezgi, tarihsel bilinç ve yorumlayıcı derinlik gibi nitelikler yerini kolayca devredememektedir. YZ'nin sunduğu sistematiklik, belirli yönleriyle anlam üretimini desteklese de, bu anlamanın nasıl, neden ve hangi bilinç durumuyla üretildiği sorularını bütünüyle karşılamaktan uzaktır. Bu noktada, beşerî bilimlerdeki dönüşüm yalnızca teknolojik bir ilerleme değil, aynı zamanda derin bir epistemolojik müzakereyi de beraberinde getirmektedir.

YZ'nin metin işleme kapasitesi, örüntü tanıma yetisi ve büyük veri ile başa çıkma becerisi, özellikle tarihsel belgelerin dijitalleştirilmesi, edebi metinlerin tematik analizi ve dini metinlerin yapısal sınıflandırılması gibi alanlarda devrimsel katkılar sunmuştur (Shults et al., 2018; MIT Technology Review, 2023). Edebiyat eleştirisinde, distant reading (uzak okuma) gibi tekniklerle daha önce fark edilmeyen tematik örüntüler ve yapısal ilişkiler açığa çıkarılabilmektedir (Moretti, 2000). Ayrıca, üretken yapay zeka araçları, yaratıcı yazarlık süreçlerinde yazarlara yardımcı olmakta; içerik üretimini desteklemekte ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır (Kharis Publishing, 2023). Tarih yazımında, arkeolojik verilerin görüntü işleme yoluyla dijitalleştirilmesi veya kitabelerin otomatik olarak tarihlendirilmesi, tarihçilerin erişemediği örüntüleri görselleştirmelerini sağlamaktadır (ITHACA, 2023).

Tüm bu kazanımlara karşın, yapay zekanın yorumlayıcı yetkinliği, bağlamı anlamlandırmadaki eksiklikleri ve öznel deneyimi yansıtamaması ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Gadamer’in hermeneutik döngüsü, anlamanın yalnızca metin içinde değil, okuyucu ile metin arasındaki etkileşimde üretildiğini savunur (Gadamer, 2004). Bu noktada YZ, veriye dayalı önyargılarla şekillenen sınırlı bir bağlam içerisinde işlem yapar ve insani yorumun çok katmanlı yapısını taklit edemez. Fenomenolojik açıdan bakıldığında, Husserl’in intentionality (yönelmişlik) ilkesi, insan bilincinin deneyime dayalı anlam üretimini merkez alır (Husserl, 2012). Yapay zeka ise bilince sahip olmadığı için bu tarz bir yönelmişlik üretememekte; semantik ilişkiler kurmakta, ancak onları “anlamamaktadır.” Bu değerlendirmeler, yapay zekanın yorumlayıcı ve bilinçli anlam üretimi konusundaki sınırlarını gözler önüne sererken, zihin felsefesi literatüründe bu sınırlara karşı çıkan görüşlerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Özellikle Thomas Nagel’in "Bir Yarasa Olmak Ne Demektir?" (1974) adlı makalesi, öznel deneyimin doğrudan erişilemezliğini vurgulasa da bazı çağdaş yorumcular, yapay sistemlerin fenomenal bilinç olmasa da işlevsel bilinç düzeyinde anlamlı işlem yapabildiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, yapay zekanın salt semantik işleme kapasitesini aşarak sezgi, kutsiyet ve içsel tecrübe gibi insani boyutları kavrayabileceğine dair daha radikal yaklaşımlar da mevcuttur. Ancak bu çalışma, bilinçli yönelmişlik ve çok katmanlı yorum üretimi gibi insani tecrübelerin henüz yapay sistemlerce ontolojik olarak ikame edilemediği varsayımıyla hareket etmekte ve mevcut sınırlılıkları epistemolojik dönüşüm tartışmalarının merkezinde konumlandırmaktadır.

Bu bağlamda, yapay zeka araçları ile dini metinlerin tefsiri ya da filozofik analizler yapabilmesi mümkün olsa da bu süreçlerde sadece formel çıkarımlar üretmekte; sezgi, içsel tecrübe ve kutsiyet gibi unsurları göz ardı etmektedir (Reed, 2021; Vestrucci, 2022). Felsefi bağlamda, post hümanist yaklaşımlar YZ'yi bilgi üretiminde insan sonrası bir özne olarak görse de (Braidotti, 2013), bu özne, hala ontolojik olarak insanla aynı anlam üretim kapasitesine sahip değildir. Ayrıca, yapay zekanın yorumlayıcı ve deneyimsel yetkinliklerine dair tartışmaları desteklemek üzere, dijital çağda öznel iyi oluşun doğasına ilişkin etik değerlendirmeler yapan yeni literatürler de dikkate alınmalıdır. Özellikle *Ethics of Digital Well-Being: A Multidisciplinary Perspective* (Floridi, Burr & Helbing, 2021) adlı çalışma, yapay sistemlerin bireysel ve toplumsal anlam üretimi süreçlerinde yalnızca teknik araçlar değil, etik ve deneyimsel etki unsurları haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, yapay zekanın insani anlam ve değer üretimindeki yetersizliklerini sadece kavramsal değil, aynı zamanda etik düzlemde de sorgulamanın gerekliliğini vurgular. Searle'ın Çin Odası argümanı (1980) bu durumu çarpıcı biçimde ortaya koyar: YZ, bir dilin sözdizimini işleyebilir; ancak anlamını anlayamaz.

YZ'nin beşeri bilimlerdeki rolü, tamamlayıcı bir yardımcı olarak değerlendirilmelidir. Bu sistemler, klasik yorumlayıcı yöntemlerin yerini almak yerine, onları veriyle destekleyen araçlar olarak işlev görmelidir. Nitekim tarihçi, felsefeci veya edebiyatçı, YZ'nin sunduğu veriyi epistemolojik bir süzgeçten geçirebildiği sürece bu teknolojilerden fayda görecektir. Bununla birlikte, disiplinler arası iş birlikleri, YZ'nin daha bağlamsal, kültürel ve etik duyarlılıklarla geliştirilmesini sağlayabilir. Örneğin, dini metinler üzerinde çalışan bir YZ modeli, sadece metinsel örüntüleri değil, aynı zamanda inanç sistemlerinin yapısal ve tarihsel bağlamlarını da dikkate alacak şekilde eğitildiğinde daha kapsayıcı olabilir. Sonuç olarak, YZ'nin beşeri bilimlerdeki entegrasyonu, epistemolojik ve metodolojik olanaklar sunduğu kadar, insan-merkezli bilgi anlayışını da yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda felsefi sorgulama vazgeçilmezdir. YZ sistemleri, birer araçtan daha fazlası olmaya başladıkça, onları anlamak ve yönlendirmek, insan aklının ve değer sistemlerinin sorumluluğu haline gelmektedir.

Bu nedenle, yapay zekânın beşerî bilimlerdeki yükselişi yalnızca teknik bir entegrasyon süreci olarak değil, aynı zamanda epistemolojik, etik ve kültürel boyutlarıyla çok katmanlı bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır. Akademik dünyada bu dönüşümün kapsamlı biçimde tartışılması ve yapay zekâ teknolojilerinin eğitim ve araştırma süreçlerine stratejik, eleştirel ve bilinçli bir şekilde entegre edilmesi artık kaçınılmazdır. Aksi hâlde, hızla gelişen teknolojik altyapıların sunduğu verimlilik olanakları, anlam üretiminin derinliğini gölgede bırakabilir ve insanlık tarihinin en köklü entelektüel faaliyetlerinden biri olan beşerî bilimlerin varlık nedenini, yoruma dayalı özgünlüğünü ve insanî boyutunu zayıflatma riski taşır. Dolayısıyla yapılması gereken, yapay zekâyı beşerî bilimlerin karşısında değil, onun içinde ve onunla dönüşen bir düşünsel muhatap olarak konumlandırmaktır. Bu bağlamda, hem teknolojiye yönelik eleştirel düşüncüyü sürdürmek hem de beşerî bilimlerin özüne sadık kalarak bu yeni araçlarla nasıl yeniden düşünebileceğimizin yollarını araştırmak, çağdaş akademilerin öncelikli sorumluluklarından biri hâline gelmiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarın herhangi bir çıkar çatışmasına dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY / KATILIMCI ONAMI

Bu çalışmada insan katılımcılara yer verilmediğinden dolayı etik kurul onayı alınmasına gerek duyulmamıştır. Katılımcı onamı gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

MADDİ DESTEK

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

MTA: Fikir, kurgu, literatür taraması, analiz, yazım ve tüm araştırma sürecinden tek başına sorumludur.

KAYNAKÇA

- Afzaal, M., Ahmad, S., Imran, M., & Xiangtao, D. (2020). Artificial intelligence, context, and meaning making in language: A rationalization approach. *International Journal of Future Generation Communication and Networking*, 13(3), 115-122.
- Aksan, D. (2014). Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim (5. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Åsberg, C., & Braidotti, R. (2018). Feminist posthumanities: An introduction. *A feminist companion to the posthumanities*, 1-22.
- Asian Research Center. (2024). AI and religious ethics: Challenges and opportunities. <https://www.asianresearchcenter.org/ai-and-religion>
- Aykit, M. A. (2024). İslam Felsefesi Alanında Yapay Zeka Modellerinin Değerlendirilmesi: Chatgpt–Google Bard. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(3), 92-115.
- BBVA. (2018, November 6). Artificial intelligence has made its way to literature. <https://www.bbva.com/en/artificial-intelligence-made-way-literature/>
- Beavers, A. F. (2008). Phenomenology and artificial intelligence. *Minds and Machines*, 18(2), 167–185. <https://doi.org/10.1007/s11023-008-9094-8>
- Beyer, C. (2010). Edmund husserl. In *The Routledge Companion to nineteenth Century Philosophy* (pp. 887-909). Routledge.
- Braidotti, R. (2013). *The posthuman*. Polity Press.
- Bringsjord, S. (2018). Artificial intelligence. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Winter 2018 ed.). Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/artificial-intelligence/>
- Bringsjord, S., & Ferrucci, D. (2000). Artificial intelligence and literary creativity: Inside the mind of Brutus, a storytelling machine. Lawrence Erlbaum Associates.
- Brown, T. (2023, April 25). With artificial intelligence, philosophy of mind has become an experimental science. *Medium*. <https://medium.com/machine-cognition/with-artificial-intelligence-philosophy-of-mind-has-become-an-experimental-science-e0b79dc6601a>
- Catholic Insight. (2024). AI and religion: Ethical considerations for faith communities. <https://catholicinsight.com/ai-and-religion/>
- Chicago Booth Review. (2024). How automation impacts religious belief: A global study. <https://www.chicagobooth.edu/review/how-automation-impacts-religion>
- Christensen, M., Welch, A., & Barr, J. (2017). Husserlian descriptive phenomenology: A review of intentionality, reduction and the natural attitude. *Journal of nursing education and practice*, 7(8), 113-118.
- Cüendioğlu, D. (2014). Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı: Hermenötik Bir Deneyim (I). *Kapı*.
- Çebi, S. S. (2011). Antik Yunan'da ve Modern Batı Toplumlarında Hukuk ve Bilime Eleştirel Bir Bakış. *HFSA*, 2390.
- Daston, L. (2017). The history of science and the history of knowledge. *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge*, 1(1), 131-154.
- Deng, L. (2018). Artificial intelligence in the rising wave of deep learning: The historical path and future outlook [perspectives]. *IEEE Signal Processing Magazine*, 35(1), 180-177.
- European Now Journal. (2021). Re-thinking “human-centric” AI: An introduction to posthumanist critique. <https://www.europeannowjournal.org/2021/03/10/re-thinking-human-centric-ai-an-introduction-to-posthumanist-critique/>
- Felicelli, A. (2023, December 31). As a writer I don't despair about AI -it can't replicate our imaginations. *Los Angeles Times*. <https://www.latimes.com/opinion/story/2023-12-31/ai-books-writers-literature-robots-novels-lawsuits>

- Floridi, L., Burr, C., & Helbing, D. (Eds.). (2021). *Ethics of Digital Well-Being: A Multidisciplinary Perspective*. Springer.
- Freedomlab. (2023). Are we heading towards post-human intelligence? <https://freedomlab.com/are-we-heading-towards-post-human-intelligence/>
- Gadamer, H. G. (1977). *Philosophical hermeneutics*. Univ of California Press.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and method* (2nd ed.). Continuum.
- Gamez, D. (2021). The effects of implementing phenomenology in a deep neural network. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 6714092. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.6714092>
- Gouveia, S. S., & Pereira, A. (2024). Phenomenology and artificial intelligence: Introductory notes. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s11097-024-09963-7>
- Guvvala, S. (2023, October 11). Evolution of AI-generated poetry and literature. *Analytics Vidhya*. <https://www.analyticsvidhya.com/blog/2023/10/ai-generated-poetry-and-literature/>
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. Routledge.
- Heidegger, M. (1977). *The question concerning technology and other essays*. Harper & Row.
- Hoeckel, B. (2023, April 11). How AI is helping historians better understand our past. *MIT Technology Review*. <https://www.technologyreview.com/2023/04/11/1071104/ai-helping-historians-analyze-past/>
- Hooke, J. D. F., & McGrath, S. J. (Eds.). (2024). *The hermeneutics of artificial intelligence*. Springer.
- Husserl, E. (2012). *Ideas: General introduction to pure phenomenology* (W. R. Boyce Gibson, Trans.). Routledge. (Original work published 1913)
- Kansteiner, W. (2022). Digital doping: AI and the future of historical research. *History and Theory*, 61(2), 153–172. <https://doi.org/10.1111/hith.12254>
- Kharis Publishing. (2023). AI's role in shaping modern literature. <https://kharispublishing.com/kp/exploring-the-impact-of-ai-on-literature/>
- Leetaru, K. (2019, April 16). Could AI help us better understand history? *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/2019/04/16/could-ai-help-us-better-understand-history/>
- Lu, C. A. (2025). Tracing the Evolution of Artificial Intelligence Education at Stanford University. *TechTrends*, 1-7.
- Manna, R. (2021). From posthumanism to ethics of artificial intelligence. *AI & Society*, 36(4), 1275–1285. <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01173-7>
- Mellamphy, N. (2021). Re-thinking “human-centric” AI: An introduction to posthumanist critique. *European Now Journal*. <https://www.europeannowjournal.org/2021/03/10/re-thinking-human-centric-ai-an-introduction-to-posthumanist-critique/>
- Moretti, F. (2000). Conjectures on world literature. *New Left Review*, 1, 54–68.
- Moretti, F. (2007). *Graphs, maps, trees: Abstract models for literary history*. Verso.
- Muggleton, S. (2014). Alan Turing and the development of Artificial Intelligence. *AI communications*, 27(1), 3-10.
- Nagel, T. (1974). What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*, 83(4), 435–450.
- Phenomenology and the Cognitive Sciences. (2023). Phenomenology and artificial intelligence bridges [Special issue]. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*.
- Proceedings of the 35th ACM Conference on Hypertext and Social Media. (2024). Emotional hermeneutics: Exploring the limits of artificial intelligence from a Diltheyan perspective. ACM.
- Schrage, M., & Kiron, D. (2025). Philosophy has been and should be integral to AI. *MIT Sloan Management Review*. <https://sloanreview.mit.edu/article/philosophy-has-been-and-should-be-integral-to-ai/>

- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417–457.
- Shults, F. L., Gore, R., Wildman, W. J., Lynch, C. J., & Toerien, D. (2017). The simulation of religious culture: An introduction to agent-based modeling of religious sociality. *International Journal for the Psychology of Religion*, 27(2), 65–77. <https://doi.org/10.1080/10508619.2017.1285555>
- Vestrucci, A. (2022). Artificial Intelligence and the Experience of Meaning: A Theological Reflection. *Theology and Science*, 20(1), 65–78.
- Wilstrup, D. (2023). Turning consciousness into a testable theory with AI. *Medium*. <https://medium.com/machine-cognition/with-artificial-intelligence-philosophy-of-mind-has-become-an-experimental-science-e0b79dc6601a>
- Wyre, K. (2024). Exploring the connection of philosophy and artificial intelligence. American Public University. <https://www.apu.apus.edu/area-of-study/arts-and-humanities/resources/exploring-the-connection-of-philosophy-and-artificial-intelligence/>
- Zhu, J., & Harrell, D. F. (2009). The artificial intelligence (AI) hermeneutic network: Toward an approach to analysis and design of intentional systems. *Digital Humanities Conference*, 123–130.